

TARİHİ VE KÜLTÜRÜ İLE II. ZİLE SEMPOZYUMU

6-9 EKİM 2011

BİLDİRİLER

Yayıma Hazırlayan

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YARDIMCI

ZİLE BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI

2012

ZİLE'DEKİ OSMANLI CAMİLERİ

Öğr. Grv. Erkan ATAK*

Selçuklular'ın 1071'de Anadolu'ya girmelerinden kısa bir süre sonra 1074-1075 yıllarında Melik Danişmend Ahmet Gazi'nin Tokat'ı almasıyla beraber⁶⁹ Türk hakimiyeti altına giren Zile daha sonra II. Kılıç Arslan'ın (1156-1192) ülkeyi oğulları arasında bölüştürmesiyle II. Rükneddin Süleyman Şah'ın himayesinde Anadolu Selçuklu idaresi altına girmiştir⁷⁰. Zile, XIII. yüzyılın ikinci yarısında vuku bulan Moğol istilası sırasında oldukça hasar görmüştür.⁷¹ Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla Tokat, Amasya, Kayseri çevresi İlhanlıların⁷² kontrolü altına girmiştir. 1335 yılında İlhanlı Hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın ölümü Anadolu'da İlhanlı egemenliğinin son bulmasına⁷³ yol açmıştır. İlhanlıların yıkılmasından sonra Anadolu içerisinde küçük beylikler ortaya çıkmıştır. Orta Anadolu'da hakimiyet kuran Eretna Beyliği Tokat ve çevresini bünyesine katmış⁷⁴ (1365) bu tarihten sonra bir müddet Eretna himayesi altında kalan Zile Yıldırım Bayezid'in Amasya, Tokat ve Sivas çevresini fethetmesiyle (1399) beraber Osmanlı topraklarına⁷⁵ dahil olmuştur.

Zile Ulu (Nasuh Paşa) Camii

Zile İlçe merkezinde yer alan yapı giriş kapısının üzerinde yerleştirilmiş kitabelere göre H.1322 / M.1904 yılında halkın yardımıyla ve dönemin Zile Kaymakamı Süleyman Necmi Bey'in çabalarıyla yapılmıştır.(Fot. 4) Şu anki mevcut caminin yerinde Anadolu Selçuklular zamanında inşa edilmiş bir caminin olduğunu yapının kuzey cephesine yerleştirilen kitabeden⁷⁶ anlıyoruz.(Fot. 5) Söz konusu kitabeye göre H.665 / M.1266 tarihinde IV. Kılıç Arslan'ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Mehmet Zalulî adlı birisi tarafından yaptırılmış olan cami 1904 yılında tamamen yıkılmış ve genişletilerek yeniden yapılmıştır. Yapının H.1000 / M.1591 yılında dönemin Zile Voyvodalığı görevini

*Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Tokat, Türkiye, erkanatak@gop.edu.tr

⁶⁹ GÖKBİLGİN, M.T., "Tokat", İslam Ansiklopedisi, C. XII, 1, İstanbul, 1974, s.402; ATALAR, M., "Danişmendliler Döneminde Zile, Zile Kazası ve Zile Kal'ası", Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar Sempozyumu", Niksar, 1996, s.51 ; UYSAL, A.O., "Tokat'taki Osmanlı Camileri", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, Tokat, 1986, s.313; GÜNDOĞDU, H. ve Diğerleri, Tarihi Yaşatan İl Tokat, Ankara, 2006, s.13.

⁷⁰ GÜNDOĞDU, H. ve Diğerleri, a.g.e., s.14.

⁷¹ ATALAR, M., a.g.m., s. 51 ; GÜNDOĞDU, H. ve Diğerleri, a.g.e., s.14; GÖKBİLGİN, M.T., a.g.m., s.402.

⁷² GÖKBİLGİN, M.T., a.g.m., s.403; GÜNDOĞDU, H. ve Diğerleri, a.g.e., s.15; UYSAL, A.O., a.g.m., s.313.

⁷³ GÜNDOĞDU, H. ve Diğerleri, a.g.e., s.15; UZUNÇARŞILI, İ.H., Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, Ankara, 1969, s.155.; GÖKBİLGİN, M.T., a.g.m., s.403.

⁷⁴ UZUNÇARŞILI, İ.H., a.g.e., s.158; ATALAR, M., a.g.m., s.

⁷⁵ UZUNÇARŞILI, İ.H., Osmanlı Tarihi, C.I, Ankara, 2003, s.299; Gökbilgin ise Tokat'ın 1392 yılında Osmanlı topraklarına katıldığını söylemektedir. Bkz.; GÖKBİLGİN, M.T., a.g.m., s.403.

⁷⁶ Kitabenin tercümesi şu şekildedir: "Allah'ın fazlı ve güzel tevfiği sayesinde bu mübarek cami'-i mağfur, fatihler babası Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev bin Kılıç Arslan (Allah hükmünü baki kılsın) döneminde, Kadir olan Allah'ın rahmetine muhtaç kul Muhammed Zalulî bin Ebi Ali tarafından H.666 (1267/68) yılında yapılmıştır." MERCAN, E.,-ULU, M.E., Tokat Kitabeleri, Ankara, 2003, s.198.

yürüten Nasuh Paşa⁷⁷ tarafından esaslı bir şekilde tamir edildiği ve bu tarihten itibaren Nasuh Paşa Cami ismiyle anılmaya başlandığı belirtilmektedir.

Caminin harim kısmı kuzey-güney doğrultuda uzanır ve dikdörtgen bir plan özelliği gösterir.(Şek. 1) 19.40 x 25.80 metre⁷⁸ ölçülerindeki harimin kuzeyinde dört sütun üzerine atılmış kemerlerle üç bölüme ayrılmış olan son cemaat yeri yer almaktadır. Kuzey (giriş) cephesinin ortasında cepheden dışa taşkın olarak düzenlenmiş olan taç kapıdan harime geçilir. Hemen girişte ortadaki diğerlerinden daha büyük olan üç kubbeli bir bölüm yer almaktadır. Bu kısım son cemaat yerinin bir kopyası gibi düzenlenmiştir. Giriş bölümünden sonra ana kubbenin örttüğü kısma geçilir. Ana kubbe kuzeydeki ikisi serbest, kalan altısı duvarlara gömülü olan sekiz ayak üzerine oturtulmuştur. Girişteki üç küçük kubbe ve merkezdeki ana kubbe dış taraftan sekizgen kasnak iç taraftan tromp üzerine oturtulmuştur. Ana kubbe geçişinde kullanılan sekizgen kasnağın her yüzünde ikişerden toplam 16 pencere yer alır. Pencereleer yuvarlak kemerli nişler içerisine yerleştirilmiştir. Kubbenin dört tarafında sekizgen planlı ve üzerleri kubbe ile örtülü ağırlık kuleleri bulunur. Ana kubbe kasnağı diğer üç kubbeye nazaran daha yüksek tutulmuştur. Yapının örtü sisteminde kullanılmış olan kubbeler kurşun kaplıdır.

Harimim aydınlatılmasında kullanılan pencereler iki sıra halinde düzenlenmiştir. Doğu ve batı cephelerin duvarlara gömülü payandalarla dört kısma bölündüğü görülmektedir. Kuzey cephenin tam ortasında kapı açıklığı, güney cephenin ortasında mihrap nişi yer alır. Doğu cephede kuzeyden güneye doğru hemen girişte ilk kısımda iki pencere açıklığı bulunur. Bunların üzerinde üçlü pencere dizisi yer alır. İkinci kısımda kapı açıklığı bulunur. Ahşap malzemeyle yapılmış olan kapı kanatlarından birisinde tek kubbeli bir cami tasviri yer almaktadır. Üçüncü kısımda birinci kısmın simetriği şeklinde düzenlenmiştir. Altta ikili, üstte üçlü pencere dizi yer alır. Dördüncü kısımda ise altta bir pencere açıklığı bulunur. Üst sıradakilere göre daha büyük boyutlu olan alt sıradaki pencereler kaş kemerlidir. Üstteki üçlü pencere dizileri yuvarlak kemerli nişler içerisinde alınmıştır ve ortadaki açıklıklar diğerlerinden daha yüksek tutulmuştur.

Doğu cepheyle hemen hemen simetrik olarak düzenlenmiş olan batı cephede kuzey güney doğrultuda sırasıyla bir pencere, kapı ve üç pencere açıklığı bulunur. İki cephe arasındaki tek fark bu cephenin hemen kuzeyinde yer alan minare kaidesi çıkıntısıdır. Bu durum batı cephenin kuzey tarafında altta ve üstte birer pencere açıklığı olmasına imkan kılmıştır. Alttaki dört pencere üstteki pencerelere göre daha büyük boyutlu yapılmıştır. Üstteki pencereler yuvarlak kemerli nişler içerisine alınmış olup alttakiler kaş kemerli olarak tasarlanmıştır. Bu cephede yer alan kapı açıklığı doğu cephedekiyle aynı özellikler göstermektedir. Kapı kemerinin hemen üzerinde bir kitabe yer alır. Kitabenin okunuşu ve Türkçesi⁷⁹ şu şekildedir:

Okunuşu: “Vellezîne hüm ‘alâ salavâtihim yuhâfizûne ulâike humu’l-vâriûn”

Türkçesi: Onlar namazlarına dikkat ederler menfaate erenler onlardır.

⁷⁷ Nasuh Paşa Dramalı bir Rum papazının oğludur ve Gümülcüne’de doğmuştur. XVI. Yüzyılın ikinci yarısında uzun süre Zile Voyvodalığı görevinde bulunmuştur. Detaylı bilgi için bkz. İŞBİLİR, Ö., “Nasuh Paşa”, İslam Ansiklopedisi, C.32, İstanbul, 2006, s.426.

⁷⁸ ÇAL, H., “Zile Ulu Camisi”, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Dergisi, S.VII, İzmir, 1994, s.28.

⁷⁹ ÇAL, H., a.g.m., s.31.

Harimin güney cephesi duvara gömülü payandalarla üç kısma ayrılmıştır. Cephenin hemen ortasında duvardan hafif dışa taşkın bir özellik gösteren mihrap nişi yer almaktadır. Mihrabın hemen üstünde yuvarlak kemerli niş içerisine alınmış olan üçlü pencere açıklığı bulunur. Bu pencerelerden ortadaki diğerlerine göre daha yüksek tutulmuştur. Mihrabın iki yanında birer pencere açıklığı bulunur. Bu cephedeki pencere formları diğer cephelerdeki pencerelerle aynı özellikler göstermektedir.

Giriş cephesinde ise ortadaki kapı açıklığının iki yanında birer pencere, kapının hemen üstünde küçük boyutlu, yuvarlak kemerli bir pencere bulunur. Portal kütlesi cepheden ileriye doğru bir çıkıntı yapar. Üç yönden silmelerle çevrelenmiş olan portal Anadolu Selçuklu portallerini anımsatan abidevi bir görünüm arz eder. Ortadaki basık kemerli kapı açıklığının kemeri iki renk taşla geçme tekniğinde yapılmıştır. Kapı açıklığının hemen üzerinde kitabelik yer alır. Kitabeliğin üzeri mukarnaslı kavsarayla hareketlendirilmiştir. Kavsaranın üstünde yatay dikdörtgen bir pano içinde gülbezek motifleri, iki yanında altı üstlü iki sıra halinde dikey dikdörtgen panolar yer alır. Giriş kapısı ahşap malzemeye yapılmıştır. İki kanat simetrik olarak düzenlenmiş olup aynı özellikler gösterirler. Kanatlar dar bitkisel bordürlerle çevrelenmiş ve altı alana bölünmüştür. Üç tanesi dikey dikdörtgen üç tanesi dar yatay dikdörtgen olan alanlardan en üsttekiler ve en alttakiler aynı özellikler gösterir. Bu alanlarda dikey dikdörtgenin köşelerinin pahlanmasıyla elde edilen sekizgenle oluşturulmuş olan geometrik süslemeler bulunur. Ortadaki dikey dikdörtgenlerin içerisine ise merkezini on iki köşeli yıldızın oluşturduğu gülbezek motifleri yerleştirilmiştir. Dar yatay dikdörtgen alanlardan üsttekilerde iç içe geçmiş köşeli kufi yazı ve bitkisel motiflerin oluşturduğu girift süsleme unsurları bulunmaktadır. Alttaki dar panoların içerisi volütler ve geometrik motiflerle doldurulmuştur. Giriş açıklığının iki yanındaki mihrabiye nişleri ve sütunceler simetrik olarak düzenlenmiştir. Mihrabiye nişlerinin üzerlerinde yapının inşa tarihi ve banisi hakkında bilgiler veren kitabeler bulunmaktadır.

Son cemaat yeri daire planlı dört sütun üzerine atılmış olan yuvarlak kemerlerle oluşturulmuştur. Bağımsız dört sütun ve kuzey duvarına gömülü dört ayak üzerine oturtulan kemerlerle üç bölmeli olarak oluşturulan son cemaat yerinin doğu ve batıya bir göz, kuzeye üç gözle açıldığı görülmektedir. Kemerlerde renkli taş işçiliği görülür. Bu kısmı örten kubbeler kurşun kaplıdır ve alemlerle son bulurlar.

Harimin kuzeybatısında beden duvarının üzerine yükselen minarenin silindirik gövdesi soğanvari pabuç üzerinde yükselir. Minare gövdesi ince dikey bordürlerle hareketlendirilmiştir. Pabuçtan gövdeye geçişte ve şerefenin hemen altında kalın silmeler bulunur. Gövdeden poligonal şerefeliğe geçişte kademeli bir altlık kullanılmıştır. Poligonal şerefeliğin korkulukları dikey bordürlerle bölünmüştür. Şerefe üstünde devam eden gövde bir bilezikle son bulur. Minare üzeri soğan kubbeye örtülmüştür, kubbenin üzerine alem yerleştirilmiştir.

İç kısımda mihrabın batısında minber, güneydoğu köşede vaaz kürsüsü yer almaktadır. Giriş cephesinde kadınlar mahfili bulunmaktadır.(Fot. 7) Tamamen ahşap malzemeye yapılmış olan mahfile girişin iki yanında bulunan merdivenlerle çıkılır. Mahfil zemini ana kubbeyi taşıyan iki bağımsız ayakla üç bölümlü kısmın kubbelerini taşıyan duvarlara gömülü ayaklar üzerine oturtulmuştur. Kadınlar mahfili güneyindeki ahşap şebekeli korkulukla harime açılır.

Güney cephenin ortasındaki mihrap nişi cepheden dışa taşkın olarak düzenlenmiştir.(Fot.8) Mihrap kütsesi üç taraftan dıştan içe doğru önce ince bir bordürle sonra bitkisel süslemelerin yer aldığı şeritle çevrelenmiştir. Şerit içerisinde “S” şeklinde devam eden sarmaşık motifi mihrap nişinin üstünde tam merkezde kabartma olarak işlenmiş olan gülbezek motifiyile son bulur. Mukarnaslı kavsaraya sahip olan mihrap nişinin iki yanında simetrik olarak yerleştirilmiş ikişer sütunce yer alır. Sütunceler volütlü sütun başlıklarıyla son bulurlar. Başlıkların hemen üzerlerinde yine kavсарanın iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş olan gülbezek kabartmaları yer almaktadır. Niş kemerinin üzerinde kitabelik kısmı bulunur. Yatay dikdörtgen bir pano içerisine alınmış olan kitabeliğin iki yanı rozetlerle hareketlendirilmiştir. Dikdörtgen pano dört tarafı baklava motifleri şeklinde düzenlenmiş dikdörtgen bir bölüm tarafından çevrelenmiştir. Mihrap nişi profillerle yedi bölüme ayrılmıştır ve her bölüm üstte ve altta kaş kemerlerle sonlandırılmıştır.

Mihrabın batısında yer alan minber mermer malzemeyle yapılmıştır. (Fot. 9) Minberin girişi yay kemerli bir açıklığı sahiptir. Kemerin hemen üzerinde ortasında gülbezek motifi bulunan üçgen alınlık bulunur. Güney cephedeki üst sıra pencerelerin üzenği sınırlarına kadar yükselen külah kısmı oldukça yüksek tutulmuştur. Minberin yan cephelerinde ince profillerin çevrelediği üçgen alanlar oluşturulmuştur. Cephelerin ortasında kademeli olarak yükselen dairelerin sınırladığı kabaralar her iki cepheye simetrik olarak yerleştirilmiştir. Aynalık etekleri beşi dar beşi geniş olmak üzere on bölüme ayrılmıştır. Düşey dikdörtgen olarak düzenlenmiş olan panolardan dar olanların içerisinde gülbezek motifleri geniş olanlarda Bursa kemerleriyle sonlandırılmış nişler bulunur. Minber giriş açıklığının hemen üzerinde yatay dikdörtgen bir pano içerisine yerleştirilmiş siyah mermer üzerinde ayet yazılıdır.

Camiiyi dört cepheden sade bir saçak çevreler. Harimi örten ana kubbenin ortasında iç içe geçmiş daire şeklinde bordürler kalemîşi yazı kuşakları ve bitkisel süsleme öğeleriyle doldurulmuştur. Kubbe kasnağının iç yüzeylerinde yer alan pencerelerin kemerleri ve sövelerinde, pencerelerin aralarındaki alanlarda simetrik olarak düzenlenmiş yazı kuşaklarından ve bitkisel öğelerden oluşan kalemîşi süslemeler görülür. Son cemaat yeri revaklarını oluşturan kemerlerde, harime girişi sağlayan kuzey, doğu ve batı cephelerdeki kapı açıklıklarının kemerlerinde renkli taş işçiliği görülmektedir. Son cemaat yeri kuzey cephesinde ortadaki kemerinin iki yanında simetrik yerleştirilmiş olan kabartma gülbezek motifleri bulunur. Portalde, mihrap ve minberde zengin taş işçiliği, giriş kapısının kanatlarında ahşap işçiliği görülmektedir.

Camide ağırlıklı olarak taş malzemenin kullanılmış olduğunu görüyoruz. Kemerlerde ve cephelerde düzgün kesme taş kullanılmıştır. Portal ve mihrap kesme taştan, minber mermer malzemenin yapılmıştır. Kadınlar mahfili, vaaz kürsüsü ve giriş kapısında ahşap malzeme kullanılmıştır. Yapıyı örten kubbelerin üzerleri kurşun kaplıdır.

Yapının dış cephelerinde alt sıradaki pencereler kaş kemerlerle sonlandırılmış, üst sıradakiler yuvarlak kemerli olarak düzenlenmiştir. Dikdörtgen panolar içerisine alınan üst sıradaki pencerelerin kemerlerine yerleştirilen kilit taşları cephelere hareketlilik kazandırılmıştır. Yapının genelinde uygulanmış olan bir simetriden söz etmek mümkündür. Harim cephelerindeki pencere ve kapıların dizilişi içten ve dıştan simetrik bir görünüm arz eder. Ayrıca tek başlarına portal, minber, mihrap üzerindeki süslemeler belirli bir düzen içerisinde yapılmıştır.

Zile Hoca İshak Cami

Zile ilçe merkezindeki Küçük Minare mahallesinde yer alan yapı bazı kaynaklarda ve halk arasında İshak Paşa Cami ismiyle anılmaktadır. Giriş kapısı üzerindeki inşa kitabesine göre H.880 / M.1475 yılında Hacı İsmail bin Hacı Ali tarafından inşa edilen yapı Zile'deki en eski Osmanlı camisidir.(Fot. 11)

Ana hatlarıyla iki kubbeli, dikdörtgen planlı bir özellik gösteren yapı eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. (Şek. 2). 8.85 – 18.05⁸⁰ metrelik bir alanı kaplayan caminin harimine doğu cephesindeki kapıyla geçilir. Kapı cephenin merkezinden kuzeye kaydırılmıştır. Yay kemerli kapıdan geçilen harim duvara gömülü iki payeye atılan büyük bir kemerle iki eşit alana bölünmüştür. Kubbelere geçiş iç taraftan ters üçgen şeklindeki pandantiflerle dış taraftan sekizgen kasnaklarla sağlanmıştır. Harimi oluşturan iki eşit baldaken kuruluşu sivri kemerli boşaltma gözlerine sahiptir. Boşaltma kemerleriyle üst örtü sisteminin beden duvarları üzerindeki basıncı azaltılmıştır.

Giriş cephesinin alt sırasında kuzey köşedeki kapı açıklığı ve yanında düz lentolu düşey dikdörtgen bir pencere açıklığı yer almaktadır. Üst sırada sivri boşaltma kemerinin hemen altına açılmış olan yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı daha bulunmaktadır.

Güney cephede alt sırada dört pencere açıklığı yer alır. Bunlardan iki tanesi girişten sonra ilk bölümü oluşturan baldakenin güney cephesinde mihrap nişinin iki yanına diğer ikisi de ikinci baldeken kuruluşunun güney cephesine açılmıştır. Bu sıradaki pencereler yuvarlak kemerlidir. Üst sırada iki pencere açıklığı bulunur. Bunlar giriş cephesinde olduğu gibi baldakenleri oluşturan sivri boşaltma kemerlerinin hemen altlarına yuvarlak kemerli olarak açılmışlardır.

Batı cephede alt sırada pencere bulunmaz. Üst sırada ise diğer cephelerde olduğu gibi sivri boşaltma kemerinin hemen altında yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı yer alır.

Yapının kuzey cephesi tamamıyla sağır bırakılmıştır. Harimi aydınlatan pencerelerden alt sıradakiler belirli bir düzen içerisinde değildir. Üst sıradaki pencereler ise genel itibarıyla simetrik bir görünüm arz eder.

Harimin güney duvarında açılmış olan mihrap nişi tamamen orijinalliğini yitirmiş durumdadır. (Fot. 13). Yağlı boyayla üzeri boyanan mihrap yuvarlak kemerlidir. Etrafi fayans panolarla çevrelenmiştir. Mihrabın batısına yerleştirilmiş olan ahşap minber orijinal olmayıp herhangi bir özellik göstermez. Kuzeybatı köşede son zamanlarda eklenmiş olan imam odası yer alır. Baldakenleri oluşturan boşaltma kemerlerinin üzengi seviyeleri harimi iki eşit parçaya bölen kemerin bindiği duvara gömülü payelerin üzerinde ve harimin dört köşesine yerleştirilmiş olan duvarlara gömülü dört küçük ayak üzerinde son bulur. Caminin iç tarafı beyaz badana, dış cepheleri beton malzeme ile sıvanmıştır. İç taraftan düz lentolu düşey dikdörtgen görünüm arz eden alt sıradaki pencereler dışta tuğla malzemeyle oluşturulmuş harpuşta kemerli sağır nişlere sahiptir. Yüksek tutulmuş kasnaklar üzerine bindirilen kubbeler kiremitle örtülmüş alemlerle sonlandırılmıştır.

Caminin kuzeydoğu köşesine konumlandırılmış olan minare beden duvarı üzerinde yükselir. Minare kaidesi yapının kuzeydoğusundaki beden duvarıyla iç içe geçmiştir.

⁸⁰ SEÇGİN, N., Tokat ve İlçeleri Mimari Eserleri, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk İslam Sanatları Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997, s.94.

Oldukça yüksek tutulmuş olan kaideden tuğla malzemeli sekizgen minare gövdesine geçilir. Gövdeden şerefeliğe geçiş kademeli kurt dişi altlıkla sağlanmıştır. Minarenin üst kısmında şerefeye geçişin hemen altında gövdeyi bir bilezik çevreler. Minare kurşun kaplı sivri bir külâh ve alemle sonlandırılmıştır.

Yapıda inşa malzemesi olarak moloz taş malzeme kullanıldığı görülür. Minare, pencere kemerlerinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Yığma duvar tekniğiyle inşa edilen caminin doğu cephesine son zamanlarda bir camekanlık yapıldığı görülmektedir. Caminin cephelerini ve kubbelerin bindiği yüksek kasnakları sade kirpi saçak çevrelemektedir.

Hoca İshak Cami süsleme açısından oldukça fakir durumdadır. Harimi aydınlatan pencerelerden alt sıradakilerin dış cephelerinde tuğla malzemenin farklı dizilimleriyle oluşturulmuş geometrik motifler, yapının monotonluğunu gidermeye yönelik ufak eklemelerdir.

Boyacı Hasan Ağa Cami

Yapı Zile İlçe merkezinde yer alır. Sakinler mahallesinde meğilli bir arazi üzerine konumlandırılan cami ve mektepten oluşan külliye'nin bir parçası olan cami, mektep giriş kapısı üzerindeki dört satırlık inşa kitabesine⁸¹ göre H.903 / M.1497 yılında Ali bin Sultan Hoca tarafından inşa ettirilmiştir.

Güney duvarına bitişik olan mekteple birlikte bir bütün arz eden cami tek kubbeli sade bir plan kuruluşuna sahiptir. (Şek. 3)1640 yılında Boyacı Hasan Ağa isimli bir zat tarafından esaslı bir onarım gören yapı bu tarihten itibaren Boyacı Hasan Ağa Cami adı ile anılmaya başlamıştır⁸². Evliya Çelebi seyahatnamesinde Boyacı Hasan Ağa'nın Zile'de yaptırdığı başka yapılarında olduğundan bahsetmektedir.⁸³

Tek kubbeli camiye kuzey cephesinin ortasına açılmış olan yuvarlak kemerli bir kapıyla girilir.(Fot. 17) Harimin üzeri tonozlarla geçilen kubbeyle örtülmüştür. Tonoz aralarında üzengi seviyeleri aynı olan boşaltma kemerleri yer alır. Harimi açılan toplam dokuz pencere bulunur.

Kuzey cephede giriş açıklığının hemen yanında düz lentolu düşey dikdörtgen pencere açıklığı yer alır. İç taraftan düz lentolu bir görünüm sergileyen pencerenin dış cephede üzerine tuğla malzemeyle oluşturulmuş yay kemer eklenmiştir.

Mihrap cephesinin batı köşesinde ve mihrabın hemen üzerinde birer pencere açıklığı mevcuttur. Bu açıklıklardan alt sıradaki iç taraftan düz lentolu olarak bırakılmış dıştan ise üzerine tuğlalarla örülmüş boşaltma kemeri eklenmiştir. Mihrabın üzerindeki pencere diğer cephelerde olduğu gibi tonozlar arasındaki boşaltma kemerinin hemen altına yuvarlak kemerli olarak açılmıştır.

Doğu ve batı cephelerdeki pencere sayısı diğer iki cepheye nazaran daha fazla tutulmuştur. Bu iki cephede de alt sırada ikişer pencere açıklığı mevcuttur. Üst sırada bu ikişer pencerenin hemen ortasına boşaltma kemerinin altına yerleştirilmiş olan yuvarlak kemerli pencereler bulunur. Doğu ve batı cepheler simetrik bir görünüm arz eder.

⁸¹ İnşa kitabesinde mektep ve camiye yaptıran kişinin II. Beyazıt zamanına Hacı Ali Bin Sultan Hoca olduğu belirtilmekte inşa tarihi belirtilmemektedir. Ancak kitabenin son satırındaki "Beşaret" kelimesinin ebced hesabı karşılığı H.903 / M.1497/98) tarihini vermektedir. Bkz. MERCAN, E.,-ULU, a.g.e., s.209.

⁸² YAVI, E., a.g.e., s.168; Tokat İl Yıllığı 1998, s.250.

⁸³ EVLİYA ÇELEBİ, Seyahatname, (Üçdal Neşriyat), C.III, İstanbul, 1986, s.240.

Harim giriş cephesinde ahşap kadımlar mahfili yer alır. Mahfil son zamanlarda yapılmış bir eklemedir. Yapının mihrabı orijinaldir. Ancak ne yazık ki üzerinin yağlı boya ile tamamen sarıya boyandığı görülüyor. Cepheden hafif dışa taşkın olan mihrap nişi beş bölümlü olarak düzenlenmiştir. Dıştan içe doğru önce kalın bir bordür ardından ince bir bordürle üç taraftan kuşatılan nişin iki yanında birer sütunce yer alır. Mukarnaslı kavsaraya sahip olan mihrap nişi kademeli bir kemerle son bulur. Kavsaranın üzeri sade pano şeklinde düzenlenmiştir. Mihrabın batısında bulunan ahşap minber ve harimin güneydoğu köşesine yerleştirilmiş olan vaaz kürsüsü orijinal olmayıp herhangi bir özellik göstermez. Harimin iç kısmı beyaz badana ile sıvanmıştır.

Son dönemlerde yapılan değişikliklerle büyük ölçüde orijinal halini yitirmiş olan Boyacı Hasan Cami'nin kuzey cephesine kiremit sundurmalı beton malzemeli bir son cemaat yeri eklenmiştir.

Dış cephelere bakıldığında caminin orijinal inşa malzemesi ve tekniği hakkında daha çok şey söylenebilir. Harimi aydınlatan pencerelerin dıştan tuğla örgülü boşaltma kemerlerine sahip oldukları ve düz taş bloklarla düz lentolu olarak düzenlendikleri görülüyor. Harimin üzerini örten üzeri kiremit kaplı kubbeye içten trompla dış taraftan sekizgen kasnakla geçilmiştir. Sekizgen kasnaktan arta kalan köşeler üçgen sundurmalıklar olarak düzenlenmiştir. Yapı dış cephelerinde beden duvarları ve sekizgen kasnak üç sıra ince kirpi saçakla çevrelenerek sonlandırılmıştır.

Minare caminin kuzeydoğusunda beden duvarına bitişik vaziyettedir. Duvara bitişik durumdaki kare kaide düzgün kesme taş ve aralara atılan tuğla derzlerle yapılmış olup üzerine yükselen silindirik minare gövdesi tuğla malzemeyle inşa edilmiştir. Silindirik minare gövdesinden şerefeye kademeli olarak düzenlenmiş kurt dişi altlıkla geçilir. Şerife korkulukları düşey dikdörtgen taş panolardan oluşmuştur. Minare kurşun kaplı bir külâh ve üzerindeki alemle sonlandırılmıştır. Minareye giriş yapının kuzey cephesinde kaidenin kuzeyine açılmış olan düz lentolu bir kapıyla sağlanmıştır.

Harime girişi sağlayan kapıda renkli taş işçiliği göze çarpar. Kapının basık yuvarlak kemeri geçme tekniğinde renkli taşlarla oluşturulmuştur. Kapının lentolarında mermer malzeme kullanılmış olup etrafı üç taraftan dıştan içe iki bordürle çevrelenmiştir.

Yapıda inşa malzemesi olarak moloz taş ve tuğla malzeme kullanılmış olduğu görülüyor. İki sıra moloz taş üç sıra tuğlanın dizilimiyle alması düzende inşa edilmiş olan camide pencere söveleri, giriş kapısı kemeri ve söveleri, minare kaidesinde düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Pencerelerin dış cephelerindeki boşaltma kemerlerinde, minare gövdesinde tuğlanın kullanılmış olduğunu görüyoruz. Meyilli bir arazi üzerine inşa edildiğinden dolayı kuzey ve güney cepheleri arasında kod farkı olan camide zeminin aynı seviyede olması için güney cephe temelini daha yüksek tutulduğu anlaşılıyor.

Oldukça yalın bir görünüm arz eden Boyacı Hasan Cami özellikle iç kısmında yapılan onarımlarla orijinalliğini büyük ölçüde yitirmiştir. Harime girişi sağlayan kapının renkli taşlarla geçme tekniğinde yapılmış olan yuvarlak kemeri, pencerelerin dış cephelerdeki tuğla örgülü boşaltma kemerleri, minare gövdesinden şerefeliğe geçişte kullanılmış olan kademeli altlık, beden duvarlarını ve sekizgen kasnağı dış cephelerde tamamen çevreleyen üç sıra saçak ve pencerelerin dış cephelerine eklenmiş olan taş blok lentolar caminin monotonluğunu gidermeye yönelik yapılmış ufak eklemelerdir.

Yapıda tek süsleme ögesi olarak harimi örten kubbenin tam merkezine yerleştirilmiş olan ahşap göbek dikkate değer bir süsleme ögesi sayılabilir. İç çeçe geçmiş daireler şeklinde düzenlenen göbeğin ortasına bir sarkıt yerleştirilmiştir. Kenarları ince dekoratif saçaklarla çevrelenen göbekte en dış bordürün içerisinde Kuran'dan ayetler yazılıdır. Ortadaki ve en içteki bordürde naturalist gül ve vazo içerisinde çiçek motifleri tasvir edilmiştir. Bordürlerin arasında dikey çubukların tekrarlanmasıyla oluşturulan ince şeritler yer alır. Batılılaşma dönem özellikleri gösteren kalem işi süslemeyle yapılmış olan bu göbeğin yapının inşasından daha sonraki dönemlerde eklenmiş olması muhtemeldir.

Küllüye şeklinde düzenlenmiş olan Hoca İshak Cami güney cephesine bitişik olan bir mektep yer alır.

Zile Alaca Mescit Cami

Zile ilçe merkezinde Alaca Mescit mahallesinde yer alır. Caminin inşa kitabesi yoktur. Bu nedenle ne zaman kimin tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Tek kubbeli küçük bir yapı olan cami kare plan kuruluşuna sahiptir.(Şek. 4-Fot.21) Meyilli bir arazi üzerine kurulduğu için batıyla doğu cepheleri arasında kod farkı bulunmaktadır. Batı ve güney cepheleri yola bakan caminin kuzey ve doğu cepheleri sokak dokusu içerisinde evlere bitişik vaziyettedir. Giriş kapısı yapının batı cephesine sonradan eklenmiş olan bölüme açılmıştır. Bu kapıyla sonradan ilave edilen bölüme geçilir ve buradan kuzey cepheye açılmış olan esas kapı açıklığıyla harime ulaşılır. Harimin üzeri tromplarla geçilen kubbeye örtülüdür. Kubbeye geçişte dış taraftan yüksek sekizgen kasnak kullanılmıştır. Harimi aydınlatan toplam altı pencere bulunmaktadır.

Kuzey cephesine bitişik olarak ilave edilmiş eklemeler neticesinde bu kısım tamamen orijinalliğini yitirmiştir. Cephede harime girişi sağlayan kapı açıklığı ve yanında düşey dikdörtgen bir pencere yer alır.

Güney cephede altta iki üstte bir olmak üzere toplam üç pencere yer alır. Alt sıradakiler cephenin iki köşesine yakın yerde aynı hizada yer alırlar. İçten sivri kemer dıştan yuvarlak kemerlere sahiptirler. Pencerelerin dış cephelerine tuğla malzemeye örülmüş boşaltma kemerleri eklenmiştir. Alttakilere nazaran daha küçük boyutlu yapılmış olan üst sıradaki pencere cephenin tam ortasına konumlandırılmış olup içten ve dıştan sivri kemere sahiptir. Alçı şebekeli pencerenin dış taraftan söveleri ve kemeri tuğla malzemeye oluşturulmuştur.

Batı cephesinde üstte bir altta iki pencere açıklığı bulunur. Üstteki pencere güney cephedeki pencereyle paralellik gösterir. Alt sıradaki iki pencereden kapıya yakın olanı daha düşük seviyede düşey dikdörtgen düz lentolu olarak açılmıştır. Bu durum söz konusu açıklığın bir kapı girişi olduğunu sonradan etrafı kapatılarak küçük bir pencere açıklığı gibi düzenlendiğini göstermektedir. Diğer pencere güney cephedekiyle aynı seviyede ve aynı boyuttadır ve üzerinde tuğla örgülü boşaltma kemeri yer alır. Batı cephe üzerinde bu kadar değişiklik yapılmasının nedeni caminin sokak dokusu içerisindeki konumundan ileri gelmektedir. Yapının kuzey ve doğu cepheleri tamamen yanlarındaki evlerle bitişik vaziyettedir. Yapının doğu cephesi tamamıyla sağır bırakılmıştır.

Caminin esas giriş kapısı olan kuzey cephedeki açıklıktan harime geçildiğinde iç kısmın beyaz badanayla kaplanmış olduğu görülür. Oldukça sade bir görünüm arz eden harimde mihrap orijinal olmayıp üzeri yağlı boyayla maviye boyanmıştır. Kubbeye geçişte kullanılan trompların aralarında ince çıkıntılar halinde boşaltma kemerleri yer alır.

Mihrabın üzerinde açılmış olan dış taraftan alçı şebekeli pencerenin iç kısımda renkli camlarla vitray şeklinde düzenlendiği görülür. Beden duvarlarında pencere zeminlerine kadar olan kısım günümüz ahşap malzemesiyle kaplanmıştır. Mihrabın batısına yerleştirilen ahşap minberde orijinal olmayıp bir önem arz etmemektedir.

Minare caminin kuzeybatısında yer alır. Minare kaidesiyle batı cephe arasında sonradan eklenmiş olan kısım bulunur. Kesme taş malzemedan yapılan kaide üzerinde eklenen silindirik gövde yükselir. Silindirik gövde tuğla malzemeyle inşa edilmiştir ve gövdenin kaideye yakın kısmıyla şerefeye yakın kısmına kurt dişi bilezikler eklenmiştir. Şerefeye geçişte Zile'deki Osmanlı camilerinin çoğunda olduğu gibi kurt dişi kademeli altlık kullanılmıştır. Kısa taş blokların oluşturduğu şerefe korkuluklarının üzerinde devam eden silindirik gövde kurşun kaplamalı külah ve alemle taçlandırılmıştır. Minare gövdesini çevreleyen tuğla malzemeli kurt dişi bilezikler ve taş bloklarla yapılmış olan iki bilezik minareye hareketlilik kazandırmıştır. Esas itibariyle yapıdan bağımsız şekilde konumlandırılan minare kaidesi yapıya sonradan eklenen kısımla bitişik durumdadır.

Dış cephelerden ne yazık ki sadece güney ve batı cephelerin durumları incelenebilmektedir. Kubbeye dıştan geçişte kullanılan yüksek tutulmuş sekizgen kasmağın kubbe ile bitiştiği noktaları ve beden duvarlarıyla kasmağın köşelerinin kesiştiği üçgen kısımları iki sıra kirpi saçak çevreler. Üçgen kısımların ve kubbenin üzeri kiremitle kaplanmıştır.

Yapının inşa malzemesi ağırlıklı olarak moloz taş ve tuğla malzemedir. Moloz taş örgünün aralarına üç sıra tuğla derz hatlı atılarak yığma tekniğinde inşa edilen beden duvarlarında moloz taşların etraflarının dört taraftan birer tuğlayla çevrelenmiş olduğu görülüyor. Bu durum yapı cephelerinin daha renkli ve monotonluktan uzak bir görünüm sergilemesine imkan sağlamıştır. Moloz taş örgülü cephelerin özellikle köşelerine denk gelen kısımlarda düzgün kesme taşların kullanılmış olduğu görülür. Sekizgen kasmağın üzeri kırmızı boyayla kaplandığından inşa malzemesinin ne olduğu hakkında bir bilgi elde edilememektedir.

Minare gövdesinde, pencerelerin sövelerinde ve kemerlerinde, beden duvarlarını ve kasmağı çevreleyen kirpi saçakta, beden duvarlarının aralarına atılmış olan hatılarda tuğla malzeme kullanılmış olup beden duvarlarını oluşturan örgünün büyük bir kısmında moloz taş kullanılmıştır.

Yapılan onarımlar ve eklemelerle orijinal halinden oldukça uzaklaşmış olduğu görülen Alaca Mescid Cami süsleme açısından fakir bir yapıdır. Minarenin silindirik gövdesindeki bilezikler ve cephelerin üst sırasındaki pencerelerin alçı şebekelerini saymazsak yapı içerisinde ve dışında hemen hemen hiçbir süsleme öğesi bulunmamaktadır.

Bedesten Cami

Cami, Zile ilçe merkezinde Sakinler Mahallesinde Turhal yolu üzerinde yer alır. İnşa kitabesi bulunmayan yapının ne zaman kimin tarafından yaptırıldığı⁸⁴ kesin olarak bilinmemektedir. Kareye yakın dikdörtgen planlı olan cami harim üstünü örten dört kubbesiyle ilgi çekici bir yapıdır.(Şek. 5) Bedesten cami'nin adından da anlaşılacağı üzere ilk bedesten olarak inşa edildiği daha sonraları camiye çevrildiği⁸⁵ kaydedilmektedir. Camiye caddeye bakan kuzey cephesinin ortasındaki basık yuvarlak kemerli kapı ile girilmektedir.(Fot. 22). Harimin ortasındaki 2.30x2,60 metre ölçülerinde kareye yakın bir paye örtü sistemini büyük oranda taşımaktadır. Söz konusu payeye ve karşısındaki beden duvarlarına atılan dört büyük kemer üzerine bindirilmiş dört eşit kubbe yer alır. S.Eyice caminin orijinalinde altı kubbeli bir bedesten olduğunu ileri sürerken iç kısımda mihrap nişinin yapıdaki ikinci bir payeden çevrildiğini⁸⁶ söylemektedir. Bu akla yatkındır. Çünkü mihrap nişi beden duvarından dışarıya doğru bir çıkıntı yapar ve harimin güney tarafındaki iki kubbeyi taşıyan sivri kemer mihrabın hemen üzerine bindirilmiştir. Mihrap kütesinin yapının dış tarafında da yaklaşık 1 metre çıkıntı yaptığı görülmektedir. Mihrap nişiyle beraber yaklaşık 2.35 metre ölçülerindeki olan bu kısım ikinci payenin varlığına işaret etmektedir.

Caminin kuzey cephesindeki iki kubbeyi taşıyan kemerin duvara bindiği kısmın hemen altında yer alan giriş kapısı iç taraftan sonradan eklenen ahşap bölmeyle çevrelenmiştir. Kapı kemerinin hemen üzerindeki tek satırlık kitabede "Göçüp gitmeden önce namaz için, Ölümden önce tevbe için acele edin."⁸⁷ yazılı hadis-i şerif yer alır. Kapının doğusuna daha üst seviyede yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı yapılmıştır. Alçı şebekeli pencere iç ve dış taraftan boşaltma kemerleriyle hareketlendirilmiştir.

Harimin aydınlatılmasında kullanılan pencereler iki sıra halinde düzenlenmiştir. Mihrap cephesinde alt sırada mihrabın iki yanına açılmış olan ikişerden dört pencere üst sırada yine mihrabın iki yanına simetrik olarak açılmış olan üçerden altı pencere bulunur. Alt sıradaki pencereler üsttekilere nazaran daha büyük boyutludur ve üzengi seviyelerine kadar olan kemer boşlukları alçı şebekelidir. Üst sıradaki pencere açıklıklarının tamamı alçı şebekelidir ve şebekelerin araları renkli camlarla kapatılmıştır. Bu cephedeki tüm pencereler içten ve dıştan yuvarlak formlu boşaltma kemerleriyle hareketlendirilmiştir.

Doğu cephede bir kapı açıklığı ve altı pencere yer alır. Pencerelerden dördü üst tarafta diğer ikisi alt taraftadır. Giriş kapısı cephenin merkezinden hafif kuzeye açılmış olup hemen yanında bir pencere, cephenin güney kısmında bir pencere açıklığı bulunur. Bu pencereler düz lentolu düşey dikdörtgen görünüm arz ederler. Üst hizadaki pencerelerden bir tanesi kapı açıklığının hemen üzerinde diğer üçü ise cephenin güney

⁸⁴ Nuri Seçgin Tokat İlçelerindeki Mimari Eserleri tanıttığı doktora tezinde İ.A.Yüksel'in "Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Devri"adlı fasikülünde verdiği bilgilere dayanarak II.Beyazid'in şehzadeligi zamanında yanında bulunmuş, saltanat yıllarında da defterdarlığını yapmış olan Tacettin Paşa tarafından H.900 / M.1494/95) yıllarında yapılmış olduğunu söylemektedir. Bkz. SEÇGİN, N., Tokat ve İlçeleri Mimari Eserleri, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk İslam Sanatları Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997, s.162.

⁸⁵ EYİCE, S., "Kapu Ağası Hüseyin Ağa'nın Vakıfları", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi (A.Gabriel Özel Sayısı), Ankara, 1978, s.157.

⁸⁶ EYİCE, S., a.g.m., s.157.

⁸⁷ MERCAN, E.,-ULU, a.g.e., s.201.

tarafında yer alır. Üçlü gruptaki pencerelerden ortadaki diğer ikisine göre daha büyük boyutludur ve bu hizadaki dört pencere de yuvarlak kemerlidir. Cepheye açılmış olan tüm pencereler alçı şebekelidir. Yapının kuzey ve batı cepheleri daha masif bir görünüm arz eder. Kuzey cephede kapı açıklığının hemen üstüne açılmış olan yuvarlak kemerli alçı şebekeli bir pencere bulunur. Batı cephesinde ise üst hizaya açılmış olan yuvarlak kemerli alçı şebekeli iki pencere bulunur.

Pencerelerin cephelere dağılımında belirli bir düzen söz konusu değildir. Bu durum bize özellikle kuzey ve güney cephelerin orijinal hallerinde değişiklik olduğunu gösterir.

Harimin tam ortasında yer alan kalın paye alçak tutulmuş olup üzerine atılan kemerler iç kısmın oldukça masif bir görünüm almasına neden olmuştur.(Fot. 23) Yuvarlak kemerli mihrap nişi çok sade bir kuruluşa sahiptir. Mihrabın hemen batısında bulunan minber de herhangi bir özellik göstermez. İç kısımda süpürgelik seviyesine kadar olan kısım mavi boyayla yukarıya beyaz badanayla sıvanmıştır. Kuzeydeki giriş kapısı iç kısımdan ahşap bloklarla çevrelenmiş olup hemen doğusuna bir seki eklenmiştir. Söz konusu seki, kuzeydoğu köşedeki vaaz kürsüsü ve kapının etrafındaki ahşap bloklar sonradan yapılan eklemelerdir. Harimin üstünü örten kubbelerini taşıyan kemerlerin aralarına, beden duvarlarından hafif çıkıntı yapan boşaltma gözleri yerleştirilmiştir. Taşıyıcı bir fonksiyonu bulunmayan bu boşaltma kemerleriyle her kubbenin altında eşit ölçülerde baldaken görünümlü alanlar oluşturulmuştur. Üst hizadaki üçlü pencere dizileri boşaltma kemerlerinin hemen altlarına simetrik olarak açılmıştır. Beden duvarlarından kubbelerle pandantiflerle geçilmiştir.

Yapının kuzeybatı köşesinde konumlandırılan minare beden duvarı üzerinde yükselir. Silindirik gövde oldukça kısa tutulmuş olup tuğla malzemeyle inşa edilmiştir. Gövdeden şerefeliğe geçişte kademeli kurt dişi altlık kullanılmıştır. Şerefelik korkuluğu tuğla örgülü olup örgülerin aralarına dikey taş bloklar yerleştirilmiştir. Silindirik gövdenin şerefeliğe yakın yerine eklenen bilezik minare görünüşünü biraz hareketlendirmiştir. Minare kurşun kaplı sivri bir külah ve alemle taçlandırılmıştır. Tek şerefeli minare kuzey cephenin köşesinden doğuya kaydırılmış olup cephenin orijinal dokusu içerisinde asimetrik bir görünüme sahiptir. Bu da minarenin yapıya bedestenden camiye çevrildikten sonra eklendiği düşünülebilir.

Yapının dış cepheleri de iç kısımda olduğu gibi tamamen yağlı boyayla kaplıdır. Bu nedenle inşa malzemesini tespit etmek mümkün değildir. Harimi örten kubbeler dıştan yüksek tutulmuş sekizgen kasnaklar üzerine bindirilmiştir. Kuzey cephede giriş kapısının hemen üzerinde kiremit kaplı bir sundurmalık yer alır. Beden duvarlarıyla kubbelerin bindiği sekizgen kasnaklar arasındaki kısımlar ve kubbelerin üzeri kiremit kaplıdır. Kasnakların kubbelerle birleştiği noktaların kirpi saçaklarla çevrelendiği görülmektedir. İnşa malzemesi ve tekniği hakkında bir fikir sahibi olamadığımız camide kuzey giriş kapısının yuvarlak kemerinde kesme taş malzeme, minare gövdesinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Cami cepheleri pencerelerde kullanılan alçı şebekeler ve renkli camlar dışında monoton bir görünüme sahiptir.

Bedesten Cami sonradan yapılan eklemeler ve onarımlar orijinallikinden uzaklaştır. Oldukça sade bir görünüm arz eden camide pencerelerdeki alçı şebekelerin aralarına yerleştirilen renkli camlar dışında süsleme öğesi bulunmamaktadır.

Elbaşoğlu Cami

Elbaşoğlu Cami Zile ilçe merkezinde Zile-Turhal yolunun üzerinde ilçe çıkışında yer alır. Zile'deki en önemli Osmanlı camileri arasında yer alan yapı giriş kapısı üzerindeki inşa kitabesine⁸⁸ göre H.1215 / M.1801 yılında Zile Voyvodası Elbaşoğlu Ahmet Ađa⁸⁹ tarafından yaptırılmıştır.(Şek.6)

Kareye yakın dikdörtgen plan özelliği gösteren yapıya kuzey cephesinin ortasında açılmış olan yuvarlak kemerli kapı açıklığıyla girilmektedir.(Fot.26) Kuzey cephenin önüne sonradan eklenmiş olan bir son cemaat yeri bulunur. Özellikle ahşap tavan süslemeleriyle dikkat çeken yapıda inşa malzemesi olarak kesme taş, moloz taş ve tuğlanın kullanılmış olduğu görölmektedir. Kuzey cephede kapı açıklığının hemen iki yanında düşey dikdörtgen düz lentolu iki pencere yer alır. Pencereleler dış taraftan tuğla örgülü sivri boşaltma kemerlerine sahiptir. Güney cephede mihrap nişinin iki yanına altlı üstlü konumlandırılmış olan ikişerden dört pencere bulunur. Bunlardan üst hizadakiler alttakilere nazaran daha küçük boyutludur. Tüm pencereler düşey dikdörtgendir.

Batı cephede altta üç üstte dört olmak üzere toplam yedi pencere bulunur. Alttaki pencereler sivri boşaltma kemerlerine sahip olup üsttekiler yuvarlak kemerlidir. Doğu cephe batı cephedeki pencereler batı cephedekilerle aynı özellikler gösterir.

Camiye kuzey cephenin ortasında açılmış olan yuvarlak kemerli kapı açıklığından girilir. Harimin üstü düz ahşap tavanla örtülüdür. Kuzey cephede ahşap kadınlar mahfili harimim kolları harimim doğu ve batı cephelerini de dolanmaktadır. Güney cephedeki mihrap nişi yuvarlak kemerli sade bir görünüş sergiler. Mihrap nişinin hemen iki yanında birer sütunce yer alır. Yuvarlak kemerin üzerinde düşey dikdörtgen kitabelik bulunur. Mihrap kitabeliğinin üzerine yerleştirilen etrafı bitkisel konturlarla çevrili üçgen alınlıkla taçlandırılmıştır. Üçgen alınlığın iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş iki alem bulunur. Siyah ve beyaz mermer malzemenen yapılmış olan mihrapta sade ve kaliteli bir süsleme işçiliği göze çarpar. Mihrabın doğusunda bulunan ahşap minberde de sade işçilik görölmektedir. Minberin yan kanatları eşit panolara bölünmüş içleri geometrik motiflerle süslenmiştir. Korkuluklarda kafes işçiliği uygulanmıştır. Minbere girişte yuvarlak kemerli bir açıklık bulunur.

Elbaşoğlu Cami'nin en dikkat çekici özelliği kadınlar mahfili ve harimin tavanındaki ahşap süslemelerdir.(Fot.27-28) Kareye yakın dikdörtgen ölçülerindeki tavan

⁸⁸ Kitabenin okunuğu şu şekildedir:

Küşâd oldukça her rûz bâb-ı âlâsı di Bismillah
Binâ-yı Cami' gülşen-ârâyı mübarek eylesün Allah
Ağa-yı 'izz-i âsaf İlbaşı-zâde Ahmed-râ
İtdi inşâsına himmet tamam oldu bi-avnilah
Bu kez pâkize cami'in didi târihini Es'ad

Cema'atle namaz kılar didi bunda ibâdullah 1215 / 100-1801". Bkz. MERCAN, E.,-ULU, a.g.e., s.209.

⁸⁹ İlbaşoğlu Ahmed Ağa XIX. yüzyıl başlarında Tokat, Zile ve çevresinde etkili bir ayandır. Zaman zaman hem Tokat hem de Zile Voyvodalıklarında bulunmuştur. İlbaşoğlu XIX. yüzyıl başlarında Tokat Voyvodalığı mukaatısı ile bir süre Bozok mutasarrıfı Cabbar-zade Süleyman Bey'in iltizamında bulunduğundan o dönemde Süleyman Bey'in hizmetinde görev yapıyordu. Tokad ve Zile bölgesinde bazı mukataaları iltizamına alan Süleyman Bey, İlbaşoğlu Ahmed Ağa gibi atadığı adamlarla Tokad ve çevresinde gereğinden fazla vergi salmakta ve zulümlere aracılık yapmaktadır . Detaylı bilgi için Bkz. BEŞİRLİ, M., Zile Ayatı İlbaşoğlu Küçük Ahmet Ağa, Tokat, 2004, s.1-197.

beş bordürle çevrelenmiş olup tavanın dört köşesinde üçgen alanlar oluşturulmuştur. Merkezde sekizgen göbek bulunur. Tavan yüzeyi kafes tekniğiyle süslenmiştir. Göbek iç içe geçmiş altı sekizgenden oluşur. Sekizgenlerin içleri bitkisel kalem işi süslemelerle doldurulmuştur. Tavanın köşelerindeki üçgen alanlar ve tavanı çevreleyen bordürlerin içleri de Batılılaşma dönemi özellikleri gösteren naturalist bitkisel motiflerle donatılmıştır.

Tavan eteklerinde siyah fon üzerine beyaz yazıyla sülüs karakterde yazılmış ayetler bulunur. Tavan kuzey, doğu ve batı cephelerde kadınlar mahfilinin kollarını üzerine atılan kısa ayaklara mihrap cephesinde duvara oturmaktadır. Kadınlar mahfilini taşıyan ayakların iç yüzeylerinde, mahfil zeminin altında ve mahfilin doğu ve batı cephelerdeki kollarının duvara bindiği kısımlarda nefis kalem işi süslemeler dikkati çeker. Mahfil korkulukları ahşap şebekelidir ve giriş açıklığının hemen üzerinde içeriye doğru çıkıntı yapan beşgen balkon yer alır.

Mahfile girişin soluna yerleştirilmiş merdivenle ulaşılır. Tavanda ve kadınlar mahfilinde uygulanmış olan süslemeler bir bütünlük arz eder. Harimde bulunan kalem işi süslemelerde kırmızı, yeşil ve sarı tonların yoğunlukta kullanılmış olduğu görülmektedir. Yakın dönemde harimin içinin yağlı boyayla boyanmıştır ancak son yapılan onarımlarda bu boyalar kazınarak kalem işi süslemeler tekrardan gün ışığına çıkartılmıştır.

Harimi aydınlatan pencerelerin çevreleri ve araları ahşap çerçeveler içerisine alınmıştır. İç kısımda ahşap tavan, kadınlar mahfili, tavanı ve mahfili taşıyan destekler, mihrap, minber ve kuzeybatıdaki ahşap vaaz kürsüsü dışında kalan kısımlar beyaz badanayla sıvanmıştır. Minare yapının kuzeybatı köşesine yerleştirilmiştir. Caminin batı cephesiyle kaynaşmış olan minare kaidesi son cemaat yeri ile batı cephesi arasındadır. Minareye giriş son cemaat yeri geçildikten sonra ulaşılan kaidenin ortasına açılan yuvarlak kemerli bir açıklıkla sağlanır. Kapı açıklığının hemen üzerinde sülüs hatla karşılıklı üçer mısra yazılmış kitabede⁹⁰ yapının banisinin ismi geçmektedir. Kare kaideyle poligonal gövde arasında soğanvari formlu pabuç kısmı yer alır.

Poligonal gövdede pabucun hemen üstünde ve şerefenin hemen altında iki bilezik yer alır. Gövdeden şerefeye geçişte kalın bilezik şeklinde bir altlık kullanılmıştır. Şerife korkulukları taş panolardan oluşturulmuş olup minare kurşun kaplı bir külah ve üzerindeki alemle sonlandırılmıştır. Minare giriş kapısı üzerinde iki satırlık bir kitabe bulunur.

Yapının dış cephelerinde ağırlıklı olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Giriş cephesinde moloz taş ve üç sıra tuğla örgülü derz ile almaşık teknik uygulanmıştır. Son cemaat yerinin hemen önünde kesme taş malzemeyle yapılmış yuvarlak kemerli bir kapı yer alır. Girişle son cemaat yer arasında küçük bir avlu bulunur. Harimin ve son cemaat yerinin üzeri kiremit örtülü kırma çatıyla kapatılmıştır. Batılılaşma dönemi ahşap süsleme öğelerini içerisinde barındıran Elbaşoğlu Cami Zile'deki Osmanlı camileri arasında orijinalliğini koruyarak günümüze gelebilmiş önemli eserlerden birisidir.

⁹⁰ Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

"Hakk müyesser eyledi itmâmına rûz-ı sa'id

Bânisini eylesün dâ'im küdüretden ba'id

Sâhibü'l-hayrât İlbaşı-zade Ahmed-râ

İtdi bünyâda muvaffak anı ol Rabb-ı Mecid

Bu minâre vasfına târih dinildi bu kelâm

"Nâzır-ı din lafzının oldu hesabı müstefid." Bkz. MERCAN, E.,-ULU, a.g.e., s.210.

Bayezid Cami

Zile ilçe merkezinde yer alan yapı orijinal halini büyük ölçüde kaybetmiştir. Kitabesi bulunmayan cami meyilli bir arazi üzerine konumlandırılmıştır.(Fot. 29) Kareye yakın ölçülerde dikdörtgen planlı olan Bayezid cami giriş kapısı kuzey cephede yer alır. Basık sivri kemerli açıklıkla harime geçilir. Cami giriş cephesinde kapı açıklığının üstündeki hizada düşey dikdörtgen üç pencere yer alır. Mihrap cephesinde, doğu ve batı cephelerde ikişer pencere açıklığı bulunur. Bu pencereler aynı özelliklerde olup düşey dikdörtgen forma sahiptirler. Yapıda orijinal kalabilmiş belki de tek öge mihraptır. Mihrap nişinin etrafı oldukça grift süsleme öğeleriyle bezenmiştir. Alçı kabartmalı bu süslemeler mihrap nişi kemerinde ve nişin iki yanındaki sütuncelerde yoğunlaşır. Mihrap kemerinin üzeri bitkisel süslemelerle bezeli üçgen bir alınlıkla taçlandırılmıştır. Batılılaşma döneminde sıklıkla karşılaştığımız abartılı süsleme özelliği bu mihrapta da karşımıza çıkar. Mihrabın yanındaki ahşap minber oldukça sade tutulmuş olup herhangi bir özellik göstermez. Yapının iç kısmında ahşap tavan beden duvarları üzerine binmektedir. Hemen girişte yapıya bitişik olan Şeyh Ethem Türbesi⁹¹ giriş kapısının karşısındaki bir merdivenle ulaşılan ahşap kadınlar mahfili yer almaktadır. Mahfil korkulukları ahşap dikmelerle oluşturulmuştur. Harimin ahşap tavanı oldukça sade bir görünüm arz eder. Tavan iç ve dış iki bordürle çevrelenmiş olup merkezine iç içe geçmiş karelerden oluşan bir göbek ve bu göbeğin iki yanına içleri baklava motifi örgülü iki dikdörtgen yerleştirilmiştir. Cami içerisi tamamen beyaz ve mavi renklerde yağlı boyalarla sıvanmıştır. Bu durum özellikle ahşap kısımların orijinal hallerinden uzak bir görüntü sergilemelerine neden olmuştur.

Caminin kuzeybatısında beden duvarı üzerine yerleştirilmiş olan minare yer alır. Son dönemlerde eklenen minarenin gövdesi kısa tutulmuş olup demir şebekeli korkuluklara sahip şerefe üzeri basık bir külah ve alemle sonlandırılmıştır.

Yapı cephelerinin tamamı boyalı olduğundan inşa malzemesini kestirebilmek oldukça güçtür. Camiye giriş kapısında ve Türbe giriş kapılarındaki kemerlerde düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır.Geçirdiği onarımlarla orijinalitesinden oldukça uzak bir görünüm arz eden Bayezid cami planı ve mihraptaki süsleme öğeleriyle XIX. yüzyılda Anadolu'da inşa edilen küçük ölçekli düz ahşap tavanlı camilerle paralellik göstermektedir.

Kubbe (Şeyh Kolu) Cami

Zile ilçe merkezinde kendisiyle aynı ismi taşıyan sokakta meyilli bir arazi üzerine inşa edilen yapı halk arasında Şeyh Kolu Cami ismiyle de anılmaktadır. (Fot.30) Caminin kitabesi mevcut değildir. Cami giriş cephesinde günümüz harfleriyle M.1642 yılında yapılmış olduğu yazılıdır.

⁹¹ Bayezid Cami kuzeydoğusuna bitişik vaziyette inşa edilmiş olan Şey Ethem Türbesi'nin yapılış tarihini gösteren bir kitabe mevcut değildir. Ancak türbe üzerini örten kubbeye geçişte kullanılan pandantifler üzerindeki ve kubbe eteklerindeki süsleme öğeleri yine Bayezid Cami mihrabındakilerle paralellik göstermektedir. Bu nedenle bu iki yapının aynı tarihlerde yani XIX. yüzyıl ortalarında inşa edilmiş olabileceğini söyleyebiliriz.

Melik Danişmend Gazi döneminde Zile'nin fethedilmesiyle caminin bulunduğu yere daha önceleri bir cami yaptırıldığı ve M.1671 yılında yıkılıp tekrardan inşa ettirildiği⁹² kaydedilmektedir.

Bu bilginin ne kadar doğru olduğu tartışmalıdır. Ancak günümüzdeki haliyle düz ahşap tavanlı küçük bir yapı olan Kubbe Cami her cephesinde birer pencere açıklığı bulunur. Kareye yakın ölçülerde bir plana sahip olan caminin dış cepheleri tamamen boya ile sıvanmış vaziyettedir. Harime giriş kuzey cephenin sağ köşesine açılmış kapıyla sağlanır. Mihrap cephesinin arkasında son dönemlerde eklenmiş olan minare yer alır. Yapılan eklemeler ve onarımlarla tüm orijinalliğini kaybetmiş olan yapıda iç taraftan düz ahşap tavanla örtülü harimin üzeri dış taraftan kiremit örgülü kırma çatıyla kapatılmıştır. İnşa tekniği ve malzemesi hakkında bir fikir yürütemediğimiz yapı küçük boyutu ve ahşap tavanıyla XIX. yüzyıl sonlarında ya da XX. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olabilir.

Sonuç olarak; Zile'deki Osmanlı Camileri plan açısından yapıldıkları dönemlerin özelliklerini yansıtan eserlerdir. Kendi aralarında bir paralellik göstermeyen yapılardan Ulu Cami ve Elbaşoğlu Cami hem boyutları itibarıyla hem de süsleme öğeleriyle ön plana çıkarlar.

Ulu Cami mihrabı örten ana kubbenin kuzeyine eklenmiş olan üç bölümlü kısmıyla dikkat çekici bir plana sahiptir. Son cemaat yerinin adeta bir kopyası gibi düşünülen bu kısım Erken Osmanlı Dönemi'nden başlayarak Osmanlı mimarisinin hemen her çağında az da olsa uygulanan bir plan özelliğidir. Bu şekilde bir denemenin kubbe ile örtülü kare planlı harimi genişletme çabasının bir ürünü olduğu söylenebilir. Bu tarz denemelerin yapıldığı camiler arasında İznik Yeşil Cami (M.1378), Edirne Şah Melek Cami (1428), Merzifon Kara Mustafa Paşa Cami (1667), İstanbul Ayazma Cami (1757), Laleli Cami (1759), Yozgat Çapanoğlu Cami (1777), Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Camisi (1796), İstanbul Selimiye Cami (1801), Nusretiye Cami (1826), Dolmabahçe Cami (1853), Ortaköy Cami (1854)⁹³ örnek olarak gösterilebilir. Yukarıda verilen örneklerden anlaşılacağı üzere bu tip planın Osmanlı Mimarisinde sevilerek kullanılmış olduğu görülmüyor. Ulu Cami'nin bir başka özelliği ise abidevi taçkapısıdır. Anadolu Selçuklu portallerini anımsatan görünümüyle oldukça dikkat çeken portal Zile'deki Osmanlı yapıları içerisinde en gösterişli giriş kapısı olarak dikkati çekmektedir. XX. yüzyılın başlarında yapılmış olan Ulu Cami Zile'nin merkez camisi olarak düşünülmüş olup diğer camilere göre daha büyük boyutlu ve gösterişli inşa edilmiştir.

Zile'deki Osmanlı camileri arasında dikkat çekici bir diğer yapı ise Elbaşoğlu Cami'dir. Osmanlı Mimarisinin batılılaşma dönemini iyiden iyiye hissetmeye başladığı XIX. yüzyılın hemen başında inşa edilmiş olan yapı ahşap tavanında ve kadınlar mahfilindeki nefis kalem işi süslemeleriyle önemli bir konuma sahiptir.

Diğer camilerden Bedesten Cami orijinalinde bedestenden camiye çevrildiği için farklı bir plana sahiptir. Harim üzerini örten dört kubbeli yapıda ortadaki büyük ayak korunmuş olup diğer ayak mihrap nişi olarak düzenlenmiştir.

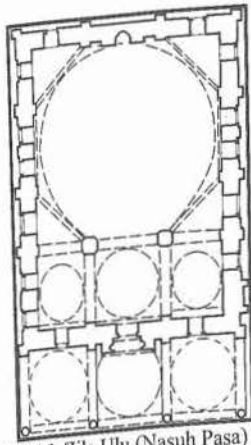
⁹² YAVI, E., Tokat, II. Baskı, İstanbul, 1986, s.165. Yavi Tokat'ı tanıttığı kitabında yapıyla ilgili bilgiler vermektedir ve caminin Melik Danişmend Gazi tarafından antik dönemlere ait bir yapıdan aliecele camiye çevrildiğini söylemektedir.

⁹³ ÇAL, H., a.g.m., s.39.

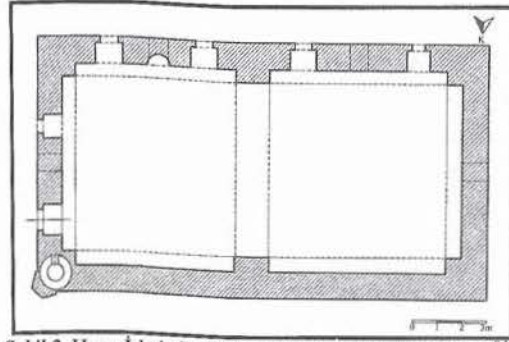
Katalog içerisinde yer alan yapılardan Ulu Cami, Hoca İshak Cami, Boyacı Hasan Ağa Cami ve Elbaşoğlu Cami'nin inşa kitabeleri bulunmaktadır. Diğer yapılar Alaca Mescit Cami, Bedesten Cami, Şeyh Ethem Çelebi (Beyazıd) Cami ve Kubbe (Şeyh Kolu) Cami'lerinin ne zaman kimin tarafından yapıldığına dair kitabe bulunmamaktadır. Bu yapıların inşa tarihi hakkında plan özelliklerine bakılarak yüzyıl bazında bir fikir yürütülebilir ancak tam inşa tarihlerini belirlemek şuan için mümkün gözükmemektedir.

KAYNAKÇA

- Atalar, M. (1996). Danişmendliler Döneminde Zile, Zile Kazası ve Zile Kal'ası. Niksar: Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar Sempozyumu.
- Beşirli, M. (2004). Zile Ayarı İlbaşoğlu Küçük Ahmet Ağa. Tokat: 1-197.
- Çal, H. (1994). Zile Ulu Camisi. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Dergisi. S.VII. 27-55.
- Evliya Çelebi. (1986). Seyahatname. İstanbul: Üçdal Neşriyat. C.III. 240.
- Eyice, S. (1978). Kapı Ağası Hüseyin Ağa'nın Vakıfları. Ankara: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi (A.Gabriel Özel Sayısı). 157.
- Gökbilgin, M.T. (1974). Tokat. İstanbul: İslam Ansiklopedisi, C. 12, (1), 402.
- Gündoğdu, H. ve Diğerleri. (2006). Tarihi Yaşatan İl Tokat. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- İşbilir, Ö. (2006). Nasuh Paşa. İstanbul: İslam Ansiklopedisi, C.32. 426.
- Mercan, E.-Ulu, M.E. (2003). Tokat Kitabeleri. Ankara.
- Segin, N. (1997). Tokat ve İlçeleri Mimari Eserleri. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sos. Bil. Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk İslam Sanatları Programı. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Tokat İl Yıllığı. (1998). 250.
- Uysal, A.O. (1986). Tokat'taki Osmanlı Camileri. Tokat: Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 313-365.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1969). And. Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri. Ankara.
- Uzunçarşılı, İ.H. (2003). Osmanlı Tarihi. C.I, Ankara.
- Yavi, E. (1986). Tokat. İstanbul: II. Baskı.

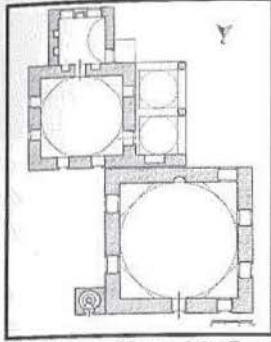
Şekil 1. Zile Ulu (Nasuh Paşa) Cami planı (Halit Çal'dan)⁹⁵

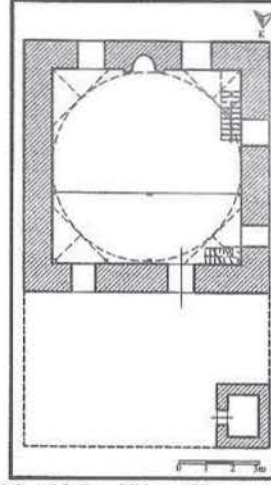
Şekil 2. Hoca İshak Cami Planı (Hamza Gündoğdu'dan)⁹⁴

⁹⁴ GÜNDOĞDU, H. ve Diğerleri, Tarihi Yaşatan İl Tokat, Ankara, 2006

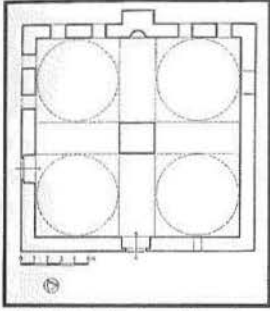

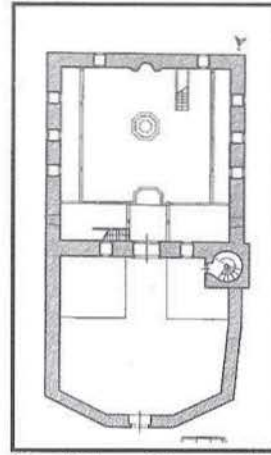
Şekil 3. Boyacı Hasan Ağa Cami ve Mektebi Planı (Hamza Gündoğdu'dan)

Şekil 4. Alaca Mescid Cami Planı (Hamza Gündoğdu'dan)

Şekil 5. Bedesten Cami Planı (Nuri Seçgin'den)⁹⁶

Şekil 6. Elbaşoğlu Cami Planı (Hamza Gündoğdu'dan)

⁹⁵ ÇAL, H., "Zile Ulu Camisi", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Dergisi, S.VII, İzmir, 1994

⁹⁶ SEÇGİN, N., Tokat ve İlçeleri Mimari Eserleri, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk İslam Sanatları Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997

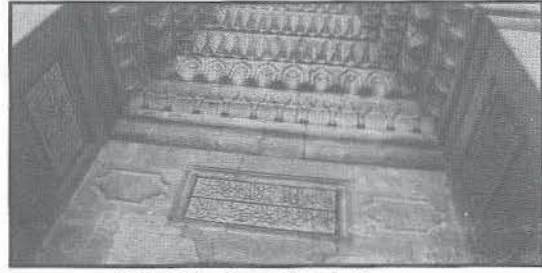
Zile Ulu Cami genel görünüş

Zile Ulu Cami giriş cephesi

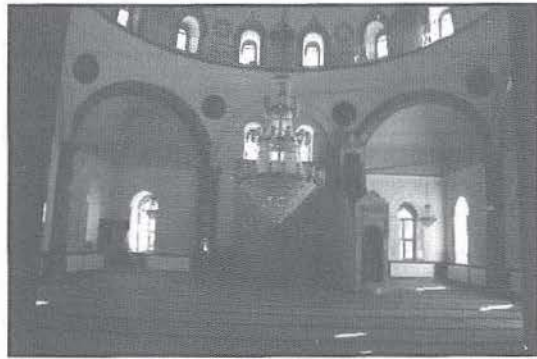
Zile Ulu Cami taç kapı

Zile Ulu Cami kitabeler

Zile Ulu Cami ilk inşa kitabesi

Zile Ulu Cami harim